

Dopisy jako svědectví životní křižovatky (Korespondence Tomáše Masaryka a Zdenky Šemberové)

Ivo Pospíšil

Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity

Abstrakt: Přítomný příspěvek analyzuje erotické, psychologické a etické peripetie korespondence mladého Tomáše Masaryka (1850-1937) a Zdenky Šemberové (1841-1912) na pozadí života univerzitní a české Vídně, kde oba bydleli, a přilehlé Moravy. Masaryk se slabou znalostí spisovné češtiny, Šemberová, již zralá mladá dáma, ve své korespondenci zaznamenávají svůj život, názory, četbu a dokládají své intelektuální zrání. Jejich korespondence je svědectvím životní křižovatky obou: Masaryk se postupně stával vědcem a hlavně politikem a korespondenci, od níž si Zdenka slibovala i milostné naplnění, chápal jako praktické cvičení ze stylistiky a názorovou konfrontaci. Pro Zdenku to byla komunikace plná nadějí erotických a intelektuálních, které se nenaplnily a vedly k její doživotní osamělosti a rezignaci, zejména po smrti jejího otce Aloise Vojtěcha Šembery (1807-1882), profesora vídeňském slavistiky, jednoho z prvních odpůrců středověké pravosti proslulých Rukopisů. Korespondence vrhá nové, nikoli jen příznivé světlo na mládí budoucího československého prezidenta.

Klíčová slova: korespondence jako svědectví životní křižovatky, erotické, psychologické a etické peripetie korespondence

Abstract:

Letters as an Evidence of Life Crossroads (The Correspondence of Thomas Masaryk and Zdenka Šemberová)

The present contribution analyzes the erotic, psychological, and ethical peripeteias of the correspondence of the young Thomas Masaryk (1850-1937) and Zdenka Šemberová (1841-1912) at the background of the life of the university and Czech Vienna, where they both lived, and the adjacent Moravia. Masaryk with his weak knowledge of Czech, Šemberová already a mature lady, recorded in their correspondence their lives, opinions, reading, and demonstrated their intellectual maturing. Their letters represent a life crossroad of both: Masaryk has been gradually becoming a scholar and, mainly, a politician, and understood the correspondence that Zdenka regarded as an opportunity for her amorous realization as a practical stylistics exercise and a confrontation of opinions. For Zdenka it was the communication full of erotic and intellectual hopes which were not fulfilled and finally led to her lifetime loneliness a resignation, especially after the death of her father Alois Vojtěch Šembera (1807-1882), professor of Vienna Slavonic studies, one of the first opponents of the medieval authenticity of the famous Czech Manuscripts of Králův Dvůr and of Zelená Hora. The correspondence throws a new, not very positive light on the youth of the first Czechoslovak president.

Key Words: correspondence as an evidence of life crossroads, erotic, psychological, and ethical rigmaroles of the correspondence

Tento příspěvek se snaží – spíše než o teorii dopisu nebo epistolární literatury – o naznačení funkce dopisu jako projevu osobnosti; v tomto případě na cestě k společenské významnosti na straně jedné a bezvýznamnosti na straně druhé. Dopis jako literární žánr prošel v průběhu dějin značným vývojem. Od prostého sdělování se naplňoval složitějšími významy, estetizoval se a stával se stylizační plochou takřka odborného komunikování obsahů vědeckých a filozofických, zejména v podobě širě zveřejňované, tedy tzv. otevřeného listu/dopisu: Horatiův dopis bratrům Pisonům známější jako *Ars poetica* nebo *De arte poetica* se stal slavným. Řetězce dopisů regulární korespondence prožívají rozkvět od renesance; vrcholem tu je doba klasicismu a osvícenství a potom, vlastně celé 19. a dílem i 20. století (epistolární próza, zejména román, s kulminací za sentimentalismu). Znamé je dopisování významných osobností, třeba panovníků, pokud byli vzdělaní, jako např. princezna z Anhaltu a Zerbstu, ruská carevna Kateřina II., jsou důležitými dokumenty doby, např. její korespondence s francouzskými osvícenci, encyklopedisty Voltairem a Diderotem, nebo s G. Washingtonem o indiánských nářečích. Dopis dal vzniknout také specifickému významu epistolární beletrie, románu nebo novele v dopisech. Od 19. století – v době všeobecné gramotnosti (ne všude) – se dopisy či jejich řetězce dynamizovaly a vnitřně členily, jazykově rozhojňovaly; byli korespondenti, kteří psali několika jazyky, běžné byly u vzdělanců 2-3 řeči, jimiž vládli dokonale. Jako jazyk korespondence dožívá v Evropě latina živá ještě u J. Dobrovského jako jazyk dopisů i vědních spisů (*Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*, 1822). Někdy se dopisování vyvíjí v populárních vlnách (dopisy slavným lidem), někdy slouží za nástroj propagandy, ale funguje i v lidském sblížování (organizované masové dopisování žáků se sovětskými protějšky po roce 1945), polemiky i nenávisti; nás však v tomto článku zajímá korespondence jako reflexe vývoje lidské osobnosti. Ve slavistice se korespondencí a jinými fakty vědecké komunikace zabývala kdysi vědecká konference organizovaná brněnským ústavem slavistiky ve spolupráci s Komisí dějin slavistiky Mezinárodního komitétu slavistů.¹

¹ Viz publikační výstup *Razvitije slavistiki v zerkale epistoljarnogo nasledija i drugih ličnych dokumentov. Vývoj slavistiki v zrcadle epistolárního dědictví a jiných osobních dokumentů*. Eds: Sergio Bonazza, Ivo Pospíšil. ISSN 1212-1509. Viz naši stat' v něm: *Istorija brněnskoj slavistiki v perepiske i ličnych dokumentach (izbrannyje glavy)*. In: *Slavica Litteraria*, X 15, 2012, supplementum 2, Masarykova univerzita, Brno 2012. *Razvitije slavistiki v zerkale epistoljarnogo nasledija i drugih ličnych dokumentov. Vývoj slavistiki v zrcadle epistolárního dědictví a jiných osobních dokumentů*. Eds: Sergio Bonazza, Ivo Pospíšil, s. 125-140. ISSN 1212-1509. Jiná zajímavá edice vědecké korespondence z poslední doby: *Al'fred Ljudvigovič Bem – Vsevolod Izmajlovič Sreznevskij: Perepiska 1911-1936*. Sostavlenije, podgotovka teksta, vvedenije, kommentarii, imennoj ukazatel': Miluša Bubeníková, Andrej Nikolajevič Gorjainov. Vědečtí recenzenti: PhDr. Zdeněk Sládek, DrSc., Prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc. Slavističeskoe obščestvo Franka Vol'mana, Brno 2005. Dále viz I. Pospíšil: *Slavistika, literatura i perepiska brněnských filologů*. *Novaja rusistika* 2016, 2 (IX), s. 119-138. ISSN 1803-4950 (print), ISSN 2336-4564 (online).

Tomáš Garrigue Masaryk (1850-1937) se v poslední době stal opět středem pozornosti (také v souvislosti s jubilejním rokem jeho úmrtí): zatímco bezprostředně po roce 1989 se pro některé stal zase politickým ideálem, zatímco pro jiné (např. pro některé Slováky) tím, kdo nadržel slovo a dokonce neuznával Slováky za samostatný národ (na všechno jsou doklady, pokaždé ovšem jiné), nyní je to spíše objekt detailních kontroverzních zkoumání; kritice jsou podrobovány jeho spisy (které se většinou příliš nečtou), pečuje se o ně edičně, vydaly se znovu jeho práce estetické a kulturologické (*O studiu děl básnických*, 1884, *Rusko a Evropa*, 1915 a jiné, komplet německy 1995, česky 1996), objevily se i pokusy revidovat jeho původ, dokonce až po zkoumání jeho DNA, jež se dosud – z nepraných košil – neuskutečnilo, v souvislosti hypotézou a paternitě Františka Josefa I., objevila se kniha o vášnivém milostném, vskutku fyzickém vzplanutí osmdesátiletého Masaryka k moravské spisovatelce² a od září 2017 sérií dokumentárních článků v Lidových novinách k výročí úmrtí (1937-2017).

Kdysi pečlivě vydaná Masarykova korespondence se Zdeňkou Šemberovou (1841-1912), dcerou českého vídeňského profesora Aloise Vojtěcha Šembery (1807-1882) realizující se v období 1875-1886, ovšem s mnoha přerývkami a zejména s tím, že jde většinou o dopisy Masarykovy, zatímco Zdenčiny se ve své většině nedochovaly (buď je Masaryk zničil, ztratily se nebo zmizely – záměrně či nezáměrně - z jeho pozůstalosti) zaujaly jako určitý stín vržený na Masarykovu osobnost. Toto přetrvává.

U Masaryka, stejně jako u některých jiných klíčových postav českých dějin, je vždy nebezpečí, že skončí v oslavné poloze. Je například věcí názoru, jak prezentovat jeho vstup na českou Karlo-Ferdinandovu univerzitu v 80. letech 19. století: jistě, vnesl tam nové proudění, diskusi, jistě se jako mladý extraordinarius stal modlou studentů oproti starcům, kteří byli možná studení, zvyklí na nepřípustnost určitých debat, možná i na tabuizaci některých témat a názorů. Není zřejmé, zda takoví opravdu byli a zda všichni, ale tak se to v rámci Masarykovy biografie traduje, určitě definitivně od Čapkových Hovorů. Výzvy k diskusím, novým nápadům jsou jistě užitečné a nezbytné, ale není s tím také spojena předpokládaná rychlost, schopnost bystře reagovat a takticky kalkulovat (vnášení politického, mediálně

² Viz např. knihu založenou přímo na hypotéze, že Masaryk byl synem předposledního císaře Rakouska-Uherska Františka Josefa I.; viz naši rec.: *Císařův prezident. Tajemství rodiny Tomáše Garrigua Masaryka*. David Glockner, Dušan Spáčil: *Císařův prezident. Tajemství rodiny Tomáše Garrigua Masaryka*. Knižní klub, Praha 2015. ISBN 978-80-242-4764-9. Proudý 2015, 1. http://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/recenze/2015/1/pospisil_cisaruv_prezident_php#articleBegin. Dále viz: Petr Zidek: *Utajená láska prezidenta Masaryka Oldra Sedlmayerová*. Universum, Praha 2017.

podbarveného uvažování do strnulé akademické vědy), a tudíž jistá povrchnost – oproti starým „rakouským“ profesorům, kteří měli „sitzfleisch“. Tu se již plnou silou projevila ona „modernost“, tedy něco plynoucího, současného, novodobého, přístup spojený s rychlou a nečekanou reakcí, ale nutně méně podložený dlouholetým bádáním. Ona stálá připravenost diskutovat s kýmkoli o čemkoli – to se ostatně žádá i dnes. Opakuje se to pak v různých variacích: podobně tomu bylo s proslulými voty separaty v případě brněnské habilitace slavného Romana Jakobsona. Stačí se opravdu začíst do dokumentů doby, aby člověk neměl jednoznačný názor a začal pochybovat o jediné pravdě a tzv. moderní vědě.

Masaryk sám – za pomoci svých spolupracovníků – se také do značné míry zasloužil o vlastní legendizaci, zejména v Hovorech s K. Čapkem. To se týká i jistého retušování jeho ideového vývoje, jehož dominantou byl politický pragmatismus, např. i tzv. židovské otázky. Před hilsneriádou, která ho proslavila (v té době již bylo evropské veřejné mínění zcela proti antisemitismu, zcela liberální, Dreyfusova aféra ukázala na jednotnou frontu evropských intelektuálů) šel Masaryk, jak se zdá, v podstatě po proudu kritického posuzování role Židů. Údajně o tom svědčí např. jeho proslov k slovenským příznivcům z roku 1897 zapsaný Vavrem Šrobárem, ale o přesné textaci lze ovšem pochybovat, takže tento citát berme jen jako hypotetický a přinejmenším z kontextu vytržený a asi i nepřesný: „Uhorsko je typom liberalistického štátu...je to modloslužba štátu, modloslužba byrokracie. Veda, umenie, náboženstvo je ničím, len na hmotnú, hospodársku stránku sa myslí a váha kladie...Je to feudálny štát stredoveký, so šľachtou, so židmi [...] Antisemitism je oprávnený na Slovensku. Židia sú nástrojmi vlád a špatnej administrácie. V židoch je ztelesnený lžiliberalismus Uhorska. Židia stoja u nás všade, bez výnimky, proti kultúrnym snahám ľudu. Židia úžerničia u vás. Ľud treba vymáhať z pod jarma alkoholu a židovského kapitálu...“³

Masarykovým oponentem na sotva otevřené české části pražské univerzity byl Josef Durdík (1837–1902). Na jedné jeho přednášce Masaryk vystoupil a byl zděšen, jak byla jeho diskuse přijata. Byly to asi dva protikladné typy vědců. Masaryk vyrostl na polemice (vzpomeňme na jeho Českou otázku nebo Otázku sociální, vždy jde zpočátku o polemiku; jeho Russland und Europa je publikace rozsáhlá, po úplném vydání v roce 1995 německy a 1996 česky jsou to tři díly; připomíná místy podrobné analytické zápisky z četby primární a sekundární literatury než léta promyšlenou syntézu – a vznikla, jak sám uváděl, z popudu četby Dostojevského, jistě i lipského nakladatele Diederichse, tedy i jako nakladatelský záměr). Jako

³ Viz text uvedený in: Lidové noviny 22. září 2017, s. 18.

člověk velmi brzy finančně nezávislý si Masaryk mohl dovolit nezávislost na mnoha osobách, snad kromě několika, navíc dost liberálních, stejně jako jeho generačně blízcí nebo i podstatně mladší, například V. I. Lenin (1870–1924): oba vycházeli z podobných intelektuálních pramenů, byť se jejich názory ostře odlišovaly, jistě nikoli realismem, ale vztahem k náboženství a filozofickému idealismu. Josef Durdík byl spíše zakladatel a syntetik, vládl samozřejmě němčinou, ale také skvěle češtinou – na rozdíl od Masaryka. Nikoli Masaryk, ale Durdík byl autorem první české estetiky a první české poetiky (*Všeobecná aesthetika*, I. L. Kober, V Praze 1875; *Poetika jakožto aesthetika umění básnického*, I. L. Kober, V Praze 1881) – to je zásluha, kterou žádná Masarykova práce nepřekonalala. Po knihovnách je těch Durdíkových spisů mnoho: o svých oblíbených spisovatelích, třeba Byronovi, a především byl Masarykovým starším kolegou coby historik filozofie (*Dějepisný nástin filosofie novověké od Descartesa až po Kanta*, Fr. A. Urbánek, V Praze 1878; je i autorem dějin řecké filozofie, 1892), napsal i vícekrát reeditovanou studii o Byronově dramatické básni *Kain (Cain)*, 1871), ale také o J. S. Millovi, napsal traktát o kalilogii čili o výslovnosti (1873, reeditováno M. Komárkem v olomoucké Votobii r. 1997), studii o charakteru (*Karakter*, 1873, vícekrát reeditováno), vydal německou práci o Leibnitzovi a Newtonovi v Halle; literární pozůstalost čtyř Durdíků sestavil roku 1961 Jan Wagner, knihu o Josefu Durdíkovi jako historikovi filozofie napsal a vlastním nákladem vydal E. Vejvoda roku 1938, prostě ani Durdík není zapomenut a zdá se, že se k jeho „staromódním“ textům znovu vracíme. Jak to kdysi napsal M. Bachtin: každý obsah vložený do literatury může prožít ve „velkém čase“ svůj svátek vzkříšení.⁴

Také Masarykovo vnímání českých rukopisných falz bylo zajímavé; vždy prý měl pochybnosti. Když se však podíváme na jeho vztah – v pořadu také zmiňovaný – k dceři českého vídeňského profesora Aloise Vojtěcha Šembery (1807–1882), uštvaného českou „vlasteneckou“ společností k smrti, Zdence (nově o ní vznikla bakalářská práce Ivety Jeřábkové s názvem *Zdeňka Šemberová a její život, 1841–1912*, PedF UK Praha 2010⁵), má už průzračná čistota jeho osobnosti trhliny. Nejde jen o to, jak se se Zdeňkou poněkud brutálně rozešel, a zklamal tak její naděje, to mu rozhodně nelze jednoznačně vytýkat, bylo to jeho právo: byla starší a hodně inteligentní, což mohlo mladého Masaryka přitahovat, byla tak trochu jeho starší

⁴ Viz naši stať Glosa o dějinné spravedlnosti (Masaryk a Durdík). Proudý 2017, 1, http://www.phil.muni.cz/journal/proudy/revue/ceterum/2017/1/pospasil_glosa_dejinne_spravedlnosti.php#articleBegin

⁵ Text její bakalářské práce: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/90820/>.

sestrou, ale možná – zvláště když byla v korespondenci nervózní a také trochu naléhavá až agresivní – odpuzovat. Je to věc názoru. Nicméně faktem zůstává i to, že tehdy jako odpůrce rukopisných falz (mimochodem ta jsou stále i dnes předmětem diskusí, i když hodně ztlumených) veřejně nevystupoval. Zdeňka Šemberová mu to v posledním dopise, v době, kdy už šlo nikoli o epistolární kokotérii s nadějí na intimní vztah alespoň z její strany, připomíná. Podívejme se na korespondenci obou in medias res přímo na příkladu tohoto klíčového dopisu:

„Ctěný pane, děkuji Vám za dvojí neočekávanou vzpomínku. Potěšena ovšem ní býti nemohu, neb mně živě na mysl uvádí přemnohé hrubé osobní urážky, kterými jako šípem jedem napuštěným, usmrcen byl ctihodný kmet – otec můj. V smutné oné době osočování osobního nejednou mně řekl: Kdyby mně jen jeden spisovatel učeně dokázal omyl mého bádání aneb náhledu, byl bych mu povděčen za to – to se ale neděje, jen osobně mne tupěji a tím chtějí zvítězit nad pravdou.“ Proč aspoň před pěti lety nevystoupil jako nyní učený pan profesor Gebauer proti nyní – zesnulému. Vždyť již tenkrát oba spisy byly vyšly tiskem a byly již tenkrát jako nyní věci ‚chatrné, jež před světlem vědy obstáti nemohly‘. Proč? Zvěčnělý odpověděti nemůže. Jen aby staročeské gramatice se nedostalo vavřínu vítězství – trní zneuznání! Jest pramálo těch právo majících k posouzení toho, co má býti dokázáno pouhou gramatikou staročeskou. – Nevědomých, zaslepených křiklounů, fanatiků jest ale na tisíce – bohužel, a lehce se vyřknouti může soud dle: vox populi, vox dei. Jestlipak nyní. Vystoupí pan profesor Mašek proti panu profesoru Gebauerovi tak, jako byl drze proti krajanu a příznivci svému se ozval? Jak se celá žurnalistika česká zachovala k mému otci, zaznamenáno jest dle smutné pravdy v úvodu k Libušině soudu. Uložil jen mnohé velezajímavé listy od stejně s ním pravdu hájících. Jest mezi nimi těmi dopisy i jeden od – Vás. Nynější hlásatel nepravosti Rukopisů v neomylné účenosti své nemá zapotřebí přísvedčujících listů, bude mi věřeno, vždyť se nejmenuje A. V. Šembera, který sepsal ‚chatrné věci‘, jež před světlem vědy obstáti nemohly‘. Račte prominouti, že jsem se rozepsala obšírněji, než jsem vlastně oprávněna. Poroučí se Vám, ctěný pane, Z. Šemberová.“⁶

Kdykoli jde autor této studie po Berggasse v IX. vídeňském okrese, zastaví se u čp. 20 („zelený dům“), kde Šemberovi kdysi bydleli a kde se na dálku i nablízko odehrávalo drama nerozvinuté lásky, jehož protagonisté si v tom možná nerozuměli. Přímo naproti stojí dům čp. 19 s muzeem Sigmunda Freuda, jehož expozice je nyní doplněna z pozůstalosti brněnské

⁶ Vysoké Mýto, 18. 2. 1886, cit podle: Nechte mne zapomenouti na sny mé. Korespondence T. G. Masaryka se Zdenkou Šemberovou. Česká expedice – Riopress, Praha 1996, Ed. Marie Krulichová, s. 129–130 (dále: Korespondence).

rodačky Evy Rosenfeldové (1892–1977): možná právě on by jejich vztah nějak vysvětlil, jistě po svém. Habent sua fata nejen libelli, ale také homines.

Jak tato korespondence vznikala a jaké místo zaujala v životě obou protagonistů? Odvážuji se tvrdit, že pro oba měla zcela zásadní význam, pro každého však zcela jiný.

Z dopisování T. G. M. a Z. Š. se zachovalo, jak editorka uvádí, celkem 133 Masarykových dopisů; jeden originál je nezvěstný, ale v Archívu T. G. M. se uchovala jeho strojopisná kopie. Z dopisů Z. Š. zůstalo pět listů, poslední existuje v jejím vlastnoručním opisu (celý soubor je uložen v Okresním muzeu ve Vosokém Mýtě). Pro název své edice volila editorka kus jeho věty z dopisu z Lipska ze dne 26. 6. 1877: „Nechte mne zapomenouti na sny mé, v kterýchž jsem blouznil, že snad předce jemné přátelství mezi mužem a ženou býti může – já se opíral vždy teorií této a vícekrát oklamán vzdávám se myšlenky této.“⁷ Obecně lze tuto korespondenci starší dívky a mladšího muže, který startuje svou vědeckou a, jak se ukázalo, i politickou kariéru, brát jako nedorozumění, ačkoli to tak nemuselo být od samého začátku. Někdy se role ženy, kterou tu Zdeňka Šemberová hrála, označuje poněkud lechtivě jako „suchá vrba“; v průběhu korespondence srdečnost ze strany mladého Masaryka chladla a korespondentka se stávala spíše jeho důvěrnicí. Svěřuje jí nejen své duševní pochody, svoji četbu a myšlenky, ale také – asi i s dráždivým záměrem - náznaky svých milostných dobrodružství, zejména v jihomoravských městech a vesnicích. Také to Zdenu vydraždí k emotivním reakcím: dožaduje se, častí ironicky až sarkasticky, nějaké částečné „mužské“ odezvy, ale té se jí - jak vidno - spíše nedostává.

Jak dopisování pokračuje až k rozryvu v době Masarykova německého pobytu a seznámení se slečnou Garrigueovou, začíná být zřejmé, že se mu korespondentka stala důležitým intelektuálním „reflektorem“, partnerem v diskusi, v níž si mladý muž ujasňuje svůj postoj k životu i to, co od něj očekává a jak se v něm chce uplatnit. Z korespondence vyplývá, kolik pozornosti věnuje sám sobě a svému zdraví, skoro až dětinsky, pokud nejde o projevy mladistvé hypochondrie, býval v mládí dosti churav, byť nešlo o vážné nemoci; zdraví a nemoc však v jeho uvažování hrály důležitou roli a zdá se, že jistá, někdy i značná sebestřednost, nehledě na pozdější „statečné“ postoje se tu začala projevovat plnou silou - pokud ovšem nešlo o strategickou koketérii schopnou ze strany korespondentky vyvolat mateřské pudy nebo přinejmenším její soucit.

⁷ Korespondence, s. 92.

V jednom článku jsme za počátek Masarykovy politizace, politizace člověka, jenž začínal jako literát, estetik a teoretik literatury, filozof, vědec, historik, kladl Rusko, ruské věci, ruskou literaturu a ruskou politiku.⁸ Je charakteristické, že Masaryk začal fenomén Ruska a ruské revoluce chápat nikoli sledováním politických událostí, ale čtením Dostojevského: to byla ostatně prvotní příčina psaní *Ruska a Evropy*: chtěl poznat Dostojevského, autora, který ho fascinoval, a musel proto poznat celé Rusko, neboť právě celé Rusko Dostojevskij zrcadlil. Je tu však ještě jedna paradoxní teze, kterou bych rád hájil: totiž, že Masarykovo chápání ruské revoluce nepoznáme ani tak na jeho výkladech ruského společenského myšlení a ruské filozofie (západníci, slavjanofilové) jako spíše na literární kritice a samotné krásné literatuře, spíše na autorech, kteří se revoluce přímo nedotýkali, kteří o ní psali nikoli explicitně, ale implicitně, psali nikoli o jejích povrchových jevech, ale o jejích hlubinných silách a dlouhodobých hybatelích. V tom se Masarykovo pojetí reality nápadně shodovalo se všemi „realisty“: ruští revolučnědemokratičtí kritici nečetli primárně propagandistickou revoluční literaturu, ale soustředili se na liberála a doktora filozofie Ivana Turgeněva, který raději cestoval za svou milenkou Paulinou Viardot po Francii, Německu a Itálii, než by žil v Rusku, ale o to přesněji postihl fenomén ruské revoluce, stejně jako před ním jeho oblíbenec N. V. Gogol uviděl v *Mrtvých duších* (1842) z „překrásné dálky“ na Via Felice (nyní Via Sistina) v Římě šedivé pláň ruského barbarství, které se však jednou vzepne k nebesům. Ruská revolučnědemokratická kritika rozebírala raději konzervativce A. N. Ostrovského, dramatika, který analyzoval ruské kupectvo, nebo sociální romány F. Dostojevského - podobně ostatně viděli tyto jevy i jiní: pro K. Marxe byl symptomem prudkých společenských pohybů E. Süe, pro B. Engelse monarchista H. de Balzac a pro V. I. Lenina hrabě a statkář Lev Tolstoj.

Také vytváření kroužků, původně v Rusku politických, a proto často ilegálních, u nás hlavně od počátku 20. století orientovaných kulturně a politicky, byla ruská inspirace, stejně jako patos kolektivismu vědecké práce a pospolitosti badatelů, dnes bychom řekli týmovosti (v tom se USA a sovětské Rusko dost podobaly – nikoli nadarmo se ve 20. letech hovořilo o amerikanizaci Ruska, Čapkem tak milovaný pragmatismus byl v sovětském Rusku 20. let velmi

⁸ Viz naše studie: T. G. Masaryk a literárnost ruské revoluce. In: Tomáš Garrigue Masaryk a ruské revoluce. Sborník příspěvků z V. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně, 19. listopadu 1997. Masarykovo muzeum v Hodoníně, Hodonín 1998, s. 5-13. T. G. Masaryk jako rusista. In: Tomáš Garrigue Masaryk a věda. Sborník příspěvků ze VII. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 10. listopadu 1999. Masarykovo muzeum v Hodoníně, Hodonín 2000, s. 88-99.

populární populární a projevil se pod Deweyovým vlivem také v pedagogice) vědecké práce, jak se projevil v Romanem Jakobsonem iniciovaném Pražském lingvistickém kroužku.

V zrcadle korespondence se Z. Šemberovou se zdá, že se obrysy typické pro politiku objevují již zde, tedy v období dřívějším: schopnost být ve vztahu vůdčím, do jisté míry tímto vztahem manipulovat funkčně ve směru vlastní osoby, současně tu však funguje i strategie a taktika budoucího politika, i když ona vytváří spíše pozadí nebo souvislost této korespondence: obezřetnost ve vztahu k veřejnému mínění a schopnost v tomto ohledu obezřetně riskovat po určité analýze kontextu a kosmopolitní výběr partnerky, neboť již tu se projevuje známý Masarykův odpor k české uzavřenosti: partnerka s intelektuálním rozhledem přesahujícím Evropu a také přísná v zásadách mu otevřela svět, nikoli jen českou vídeňskou společnost.

Korespondence zachycuje přerod, resp. vznik přesahu estetika, historika, sociologa a filozofa v politika, jistě i s přispěním jeho zmíněné ruské zkušenosti. Doznívá tu ponor do literatury a čtenářství typický pro mladého Masaryka, tedy spíše do filozofie literatury a umění a začíná vlastní tvorba a určitá autorská ješitnost (stále tu upozorňuje, co by si Zdena měla od něho přečíst a kde to vyjde, nenápadně, ale o to naivněji a důsledněji). Masarykův žurnalismus a potřeba společenského ohlasu zvolna dozrává do podoby homo politicus. Úvahy o možnosti přátelství mezi mužem a ženou mohou být sice ze strany Masarykovy myšleny napůl vážně, ale spíše se nám zdá – podle geneze korespondence - že šlo o dodatečné zdůvodnění výběru skutečné milostné partnerky a budoucí manželky a odmítnutí Zdeny, neboť na počátku takové úvahy explicitně vůbec nenajdeme.

Výzva k dopisování je obsažena právě v Masarykově dopisu, jehož přesná datace není známa (asi před 1. 7. 1875) a není prosta určité koketérie: „Ostýchal jsem se, panno Zdenko, vyrušovati návštěvou svojí, maje zato, že ráčíte za pohody tak krásné čas svůj procházkami věnovati; vyděšen však byv zprávou, že miníte už velmi záhy město naše opustiti, osmělil jsem se tázati, zda a kdy se ukázati smím. Mně je čas nejvhodnější dopoledne, jelikož každého dne po desáté hodině odcházím z pitevny, kteráž se naproti ulici Vaší nachází; už jsem byl často na skoku k Vám. však čekám ráděj na velení Vaše; prosím, byste se nehoršili, že jsem udal čas mně vhodný; jest na Vás určití jiný a potrestati mne takto v sobectví mém. Až budete daleko, daleko odsud, budu Vám psávati – dovoleno-li – hodně, hodně mnoho; obereme si jistý předmět a tím, nakupíme-li listy, bude časem pojednání; neb daremně třískat' - vizte i Vám se to protiví? Naději se, že vyslyšíte brzy prosbu moji, a proto se Vám zatím odporučím. Oddaný Vám

Vlastimil Th. Masaryk (I. Maxmilianstrasse 7., 2st. 23 th.).⁹ Zde se jako v kapce vody zrcadlí celý Masaryk jako obnažený se všemi svými přítomnými u budoucími vlastnostmi, z nichž jen část je zjevně kladných - je tu naivita, ale také vypočítavost, obratné manipulování, sebestřednost (vyhovuje mu čas návštěvy tehdy, když to má „při cestě“), současně však touha po komunikaci vedoucí k rozvoji vlastní osobnosti. Zde se také Masaryk hlásí k tehdy dožívajícímu módnímu vlastenectví užitím jména Vlastimil. Dopis také ukazuje na šíři jeho zájmů, od přírodovědných, lékařských po humanitní a smysl pro schopnost do jisté míry šokovat (jde o rok 1875!): jít k dámě přímo z pitevny vyžaduje určitou otrlost. Vzápětí upozorňuje na své publikační úspěchy (to je onen dopis z 1. 7. 1875 z Badenu). Zejména zde, ale i později narážíme na problém Masarykovy tzv. češtiny: byla tehdy vyčtená, utvářel si ji na základě četby české literatury středověké a raně novověké i novější, také publicistiky, používaje cizí jazyky, ale chtěl se naučit česky nejen hovořit, ale také psát – tomu ostatně měla korespondence s česky dokonale česky píšící intelektuálkou také sloužit, šlo tedy o písemný kontakt zřetelně polyfunkční. Archaismy „anto“, „juž“, „teprův“ se to tu jen hemží; vedle českých slov uvádí běžně německá, také německé (oficiální) názvy moravských městeček a obcí, najdeme tu často měkká zakončení infinitivů typických pro slovácká nářečí a samozřejmě slovenská, moravismy. Lze uzavřít, že Masarykovy výpovědi v této korespondenci - zejména v její počáteční fázi - pod vlivem Zdenčina jazyka, právě ona jeho češtinu „léčila“ – a jejich korespondence se tak stávala laboratoří vzniku českého idiolektu českého/moravského intelektuála německého jazyka z moravsko-slovenského pomezí. Literární sklony jsou tu zpočátku dvojznačné až směšné: ukazují na hlavní inspiraci preromantickou a romantickou a jazykově na ruštinu: jako bychom četli nějaký dobový český překlad z ruské literatury, když pomineme módní citáty francouzské, tehdejší lingua franca. Dojmy z četby literární klasiky, romantická přírodní líčení a k tomu historické povahy, kusy francouzského textu - oproti němčině chápaného jako jazyka politiky, literatury a filozofie, tedy demonstrace intelektu a kulturnosti, jakási intelektuální exhibice, romantické „Träumerei“, vidiny, to vše tu na počátku najdeme v koncentraci nebývalé. Do jaké míry je to vše myšleno vážně a do jaké míry jde o ironizující a sebeironizující stylizaci, lze odhadovat jen stěží; jsou tu zpovědní místa naivní a vychloubavá, jak to obvykle dělají paníkové: „Já zažil v osmnáctém roku svého stáří nejblaženější dobu: mlád jsa a nezkušen oddal jsem se po dlouhém váhání vnějšimu na mne působení a vši mohútností duše, které neoblomná mysl s to byla, zaháral jsem pro vidiny své, srdcem stanovené – miloval jsem, byv napřed milován, byl jsem blažen tak, že posud

⁹ Korespondence, s. 7.

upomínkou strastnoblahé prožijím okamžiky. Viztze - já začínám se Vám zpovídati -“¹⁰ Někdy je text už na hranici srozumitelnosti.

V korespondenci jsou také fixovány „spanilé jízdy“ mladého vídeňského intelektuála po rodných moravských místech; rád viděl, že je středem pozornosti: „Byl jsem v neděli v Rajhradě, kdež k dobru Radhostě uspořádali Akademici pražští besedu; našel jsem tam mnoho známých, kteří mě asi šest let neviděli; nepoznávali mě ze začátku. Sedělo jich několik kolem stola: já vešel v jizbu a zasedl za jiný stůl. Hovořili, časem na mě pozíraje; já poznal každého, mlčel jsem však, neboť nikdy aneb málokdy oslovím ‚starého známého‘ zakusiv, že mnohý znán býti nechce. Slyšel jsem, jak mezi sebou šeptmo o tom rokovali, jsme-li to a mají-li mě osloviti; konečně řekl jeden z nich, že jsem od výboru slavnostního pozván byl a že tedy mohu se optáti, obzvláště an pozvali ve mně zároveň starostu Akademického spolku vídeňského...“¹¹ Čeština je to stále hodně „umělá“, ale syntakticky patrně, jak staví Masaryk větu nebo souvětí: většinou je spojuje juxtaopozičně, často využívá dvojtečky nebo středníku. Tento způsob mu víceméně zůstal i v dalších dílech již zralého věku.

Masaryk – zdá se – uměl za sebou pálit mosty. Zvláště je toto „přehodnocování“ patrné ze srovnání kodifikovaných Hovorů s autenticitou původních písemných záznamů konfesionálního rázu. Úvahy o lásce zůstávají i později hodně knižní a dušezpytné. V průběhu korespondence došlo mezi pisateli k několika „bouřím“, spíše však ze strany Zdenky Šemberové, i když i Masaryk reagoval někdy velmi emotivně. Jak se o tom rozepisuje v dopise z 11. 10. 1875: „Prosím, račte se chladně upamatovati na vše a uznáte, já velmi vinen nejsem; Vy jste předposlední list psali pod zvláštním nátlakem majíce na zřeteli dopisování mé a vůli či nevůli pana otce Vašeho; z rozruchu toho vznikl list, který mě popudil, a já nejsa ještě Sokratem chladným, v prvním zápalu odpověděl tak, jak mi srdce kázalo – nikoli však tak, bych Vás uraziti chtěl...“¹² Masaryk - jako každý zkušený korespondent – využívá často citátů, jimiž dokládá své názory nebo chce ohromit partnera autoritou. Je stále pod vlivem romantických titánů; jeho mimořádným oblíbencem je lord G. G. N. Byron (víme, že v mládí chtěl Masaryk psát práci o romantických titánech, Byronovi, Goethovi apod.). „Knižnost“ korespondence narušují živější a hovorovější „reportáže“ z cest po Moravě, zejména za přítelem Vsetečkou d Třebíče. V „intimnějších“ partiích se provokativně svěřuje i se svými (snad) náhodnými eskapádami; byly zejména v dopise z Klobouk z 31. 8. 1876, kde se svěřuje se svými milostnými

¹⁰ Korespondence, s. 17.

¹¹ Korespondence, s. 19-20 (Z Klobouk dne 31. 8. 1875).

¹² Korespondence, s. 28.

dobrodružstvími, byť zase zastřené: navštěvoval tam dívky a zůstával u nich často i v noci. Nehledě na platoničnost jeho vztahu k Zdence, nelze pominout i některé návrhy jdoucí za tyto hranice, například jeho vyzvání, aby někdy jeli do Itálie, kde právě pobývá (Benátky 14. 9. 1876), spolu.

Korespondence má ovšem svou genezi: postupem času se lepší Masarykova čeština, jistě pod Zdeniným vlivem, postupně komunikační vřelost chladne, což se projevuje i v oslovování: místo „slečno Zdenko“ je tu „ctěná slečno“, ona odpovídá „ctěný pane“, Masaryk se podepisuje někdy „Dr. Masaryk“. Po seznámení se slečnou Garrigue v Lipsku, se charakter písemného styku mění ještě více. Masaryk Zdence svěřuje své seznámení se skupinou místních dam, prezentuje také příběh, v němž vystupuje jako zachránce tonoucí lady a svěřuje se se vztahem k nové lásce, nejprve velmi opatrně, kdy píše o společných procházkách a hovorech. Zdenka však přesně vycítila, oč jde. Zdeny začíná Masaryk od té chvíle pokládat spíše za rádkyni v jeho věcech vztahových. Čím více se Masaryk Zdence jako potenciální sexuální partner vzdaluje, o to je podrobnější v líčení svých zážitků: neváhá ani opsat celý jídelní lístek, obstarává jí knihy, vše přesně kalkuluje, až s nechutnou přesností vypisuje, jak knihy v Německu podražily, a srovnává exchange rate německé a rakouské měny. Jako by se mu odpoutáním od Zdeny ulevilo a nabyl nové energie, již retušuje možné návraty. Později, když se jejich vztah ustálí a ztratí původní citlivost, informuje ji Masaryk o nastuzení dětí, podivuhodně úředně a chladně, odtazité i vůči matce svých dětí a jim samotným. Čtenář těchto dopisů získává dojem, že to jsou pouze drobná zastavení na jeho vědecké a politické cestě, ale může to být jen způsobem sdělování. Po trvalém přesunu Zdenky z Vídně do Vysokého Mýta po smrti prof. Šembery (v jednom dopise jí Masaryk vyjadřuje svou soustrast), jejího otce, písemný styk sporadicky pokračuje, Masaryk tam i jezdí a posílá Zdence své články z Athenaea. Obecně řečeno, korespondence v 80. letech 19. století slábne a zakončuje ji jako poslední výše citovaný Zdenin dopis: důstojná sumarizace jejich vztahu i hořká výčitka ztlumená hrdostí vzdělané dámy.

Korespondence velmi přesně reflektuje vývoj Masarykovy osobnosti v klíčovém momentu jejího zrání, takřkajíc na životní křižovatce, kdy si už začíná vytvářet předpolí „mediálně“ známé osobnosti, pro sebe příznivé „veřejné mínění“ jako bázi dráhy politika.

Korespondence T. G. M. a Zdeny Šemberové překračuje i hranice vztahu dvou lidí: ukazuje na to, že existující série dopisů již natrvalo poznamenala oba korespondenty. Masaryk bere tento písemný styk jako přípravu vědecké a hlavně politické dráhy, pro Šemberovou to byl osudový kontakt, jenž natrvalo poznamenal její život ve smyslu budoucí uzavřenosti, rezignace

až tragičnosti bytí s trvalým odkazem k idealizované minulosti, k jejímu vídeňskému mládí v rodinném kruhu, obklopena tehdejšími významnými osobnostmi, stále ve středu společenské pozornosti, s podporou ušlechtilého, charakterního otce uštvaného „vlasteneckou společností“; to vše jako by dokládalo, že dobří lidé, morálně čistí, naivní a otevření nemají v tomto světě příliš šancí. Její poslední dopis Masarykovi to přesvědčivě dokazuje.

Posuzovat zvnějšku a s časovým a prostorovým odstupem mezilidské vztahy je nemožné a soudit nesmyslné. Zůstávají spekulace, alternativy pohledů, pocity a dojmy. Z těchto skutečností vzniká poněkud jiný obraz mladého Masaryka: spíše praktického taktika, který nešel do svých bojů bezhlavě, ale s rozvahou, počítal se společenským kontextem a s jinými faktory a myslel na svoji další odbornou i soukromou životní dráhu ze vztahového aspektu: ostatně řadu těchto věcí nepřímo, neteleologicky v Hovorech Čapkovi svěřuje. Snad právě zde se rodil Masaryk-politik počítající s veřejným míněním a komunikačními prostředky, jež ho tvarují; tehdy to byly noviny. Zůstává tu mnoho zastřené, nedořečené, možná záhadné – a tak to má zůstat: člověk by neměl být ve všech svých motivech a skrytých pohnutkách odhalen až do konce, měl by mít své velké nebo malé tajemství. Zůstává nicméně pochybnost a také memento: velcí nebudou větší, když jiné umenšíme.

LITERATÚRA

Al'fred Ljudvigovič Bem – Vsevolod Izmajlovič Sreznevskij: Perepiska 1911-1936. Sostavlenije, podgotovka teksta, vvedenije, kommentarii, imennoj ukazatel': Miluša Bubeníková, Andrej Nikolajevič Gorjainov. Vědečtí recenzenti: PhDr. Zdeněk Sládek, DrSc., Prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc. Slavističeskoje obščestvo Franka Vol'mana, Brno 2005.

GLOCKNER, D., SPÁČIL, D.: *Císařův prezident. Tajemství rodiny Tomáše Garrigua Masaryka.* Knižní klub, Praha 2015.

JEŘÁBKOVÁ, I.: *Zdeňka Šemberová a její život, 1841–1912.* PedF UK Praha 2010. <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/90820/>.

Nechte mne zapomenouti na sny mé. Korespondence T. G. Masaryka se Zdenkou Šemberovou.
Ed. Marie Krulichová, Česká expedice – Riopress, Praha 1996.

POSPÍŠIL, I.: Císařův prezident. Tajemství rodiny Tomáše Garrigua Masaryka.
http://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/recenze/2015/1/pospasil_cisaruv_prezident.php#articleBegin.

POSPÍŠIL, I.: Glosa o dějinné spravedlnosti (Masaryk a Durdík). *Proudy* 2017, 1,
http://www.phil.muni.cz/journal/proudy/revue/ceterum/2017/1/pospasil_glosa_dejinne_spravedlnosti.php#articleBegin

POSPÍŠIL, I.: *Slavistika, literatura i peregiska brnenskich filologov.* Novaja rusistika 2016, 2 (IX), s. 119-138. ISSN 1803-4950 (print), ISSN 2336-4564 (online).

POSPÍŠIL, I.: *T. G. Masaryk a literárnost ruské revoluce.* In: Tomáš Garrigue Masaryk a ruské revoluce. Sborník příspěvků z V. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně, 19. listopadu 1997. Masarykovo muzeum v Hodoníně, Hodonín 1998, s. 5-13.

POSPÍŠIL, I.: *T. G. Masaryk jako rusista.* In: Tomáš Garrigue Masaryk a věda. Sborník příspěvků ze VII. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 10. listopadu 1999. Masarykovo muzeum v Hodoníně, Hodonín 2000, s. 88-99.

Razvitije slavistiki v zerkale epistoljarnogo nasledija i drugih ličnych dokumentov. Výchov slavistiki v zrcadle epistolárního dědictví a jiných osobních dokumentů. Eds: Sergio Bonazza, Ivo Pospíšil. *Slavica Litteraria*, X 15, 2012, supplementum 2, Masarykova univerzita, Brno 2012.

ZÍDEK, P.: *Utajená láska prezidenta Masaryka Oldra Sedlmayerová.* Universum, Praha 2017.

Prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.
Ústav slavistiky FF MU
A. Nováka 1, 602 00 Brno
Česká republika
Ivo.Pospisil@phil.muni.cz